

ЦЪРКВА – КОСТНИЦА И МУЗЕЙ „СВ. НЕДЕЛЯ“ В БАТАК – ВЪЗТОРЖЕН ПАМЕТНИК НА СВОБОДАТА

Веселин Станков

Настоящото изследване се посвещава на 200-та годишнината от построяването на храм „Св.Неделя“ в Батак и 133-та годишнина от обявяването му за „Паметник на свободата“

„Не сме ли ние техни братя и бащи, на които ще оставим вечен спомен, като пролеем капка кръв за тяхното избавление? Тък те не щат ли [ни] вдигнат паметници, не щат ли ни забележат в историята, която ние възкресяваме [и] ѝ даваме нов век?...“

10.V.1871г.

Васил Левски

Църквата „Света Неделя“ в Батак е изградена през **1813** година с доброволния труд на цялото население за 75 денонощия. Построена е на площ от около 310 кв.м. от майсторите Петър и Марко, вероятно представители на брациговската строителна школа. Уникалната архитектура на вкопаната в терена църква е със скатни покриви, под които са вградени 13 купола – един централен, на който е изобразен Христос пантократор, а другите 12 символизират дванайсетте апостола, което я прави неповторим шедьовър на възрожденската храмова архитектура. Църковния двор е ограден с три метров ограден зид, наричан от батачани „калето“. Вътрешността на църквата е била богато изографисана, а стенописа на патронната икона на Св. Неделя е частично позлатен. Интересен факт е, че тази икона не заема централно място в олтара например, а е изписана в специална ниша над свода отделящ мъжкото от женското отделение на църквата.

През 1835 г. през Батак преминава монах на име Партений от Молдавия, който описва храма в Батак така: *“Църквата е голяма, каменна, с висока каменна ограда. Иконостасът ѝ е прекрасен, а има и много ценни икони, гръцка изработка, достойни за похвала. През цялото си пътешествие съм видял много малко такива църкви. Рисувани са от един светогорски монах. Всичките книги тук са църковни, печатани в Москва. Ризницата е доста прилична. В църквата има много кандила и пет кристални полилеи. Ние ѝ се полюбувахме и благодарихме на свещеника за големите грижи.“* В края на разказа си добавя: *„Тогавя [по времето на Второто българско царство] из цяла Тракия и Македония са четели и пеели на български, а сега — само в село Батак и в манастира на преподобния Иван Рилски.“*

През настоящата 2013 г. се навършват 200 г. от построяването на църквата „Св. Неделя“ в Батак. Но има един преломен момент в нейната история, и това е **17 (4) май 1876 г.**, когато при потушаване на Априлското въстание в нея са избити и зверски изклани от башибозука потърсилите убежище около 2000 батачани, а вътрешността ѝ е опожарена. От този момент нататък, по волята на оцелелите батачани, религиозните функции на храма са прекратени, за да се превърне в Паметник на Априлци, паднали за Свободата на България.

Нека не забравяме, че батачани въстанаха с оръжие в ръка, не за да спасяват християнската си вяра, а за да освободят Отечеството от оковите на робството. Защото те имаха своя независима църква, богослужения на български език още преди

построяването на „Св. Неделя“ през 1813 година, когато богослуженията се извършват в средновековната църква „Св. Никола“ в долния край на селото.

Клането в църквата „Св. Неделя“ не е резултат от случаен сблъсък при обичайна акция на турската империя за помохамеданчване на мирни българи, а кървав и зверски завършек на едно нечестно военно примирие между башибозушките орди на Ахмед Барутанлията и Баташките въстаници. Цената не е само предаване на оръжието, каквато е уговорката за примирие, а много повече – противникът иска предаване на собствената вяра, но не успяват. Достоевски по повод героизма на батачани пише: *„Батак показва на Европа, че съществува Български народ!“*

След освобождението, на **25 февруари 1880 г.**, автора на дописка до вестник „Народний глас“ посещавайки Батак, пише: *„Слушам за църквата им да се говори, че [общината] е намислила да остави старата срутена за паметник, а вместо нея да въздигнат друга нова. Това ако е положително, бързам да ръкопляскам на господата, които хранят такива патриотически мисли“*. На **20 юни 1882 г.** жителите на Батак отправят възвание до Княжество България за помощ за изграждането на нова църква. Министерски съвет взема решение за отпускане на държавни средства в размер на 10 000 златни лева за изграждане на нова църква и възстановяване на училището в Батак. Архитект Йосиф Шнитер дарява безвъзмездно проекта за нова църква и труда си по изграждането ѝ. Волята на оцелелите батачани е „Св. Неделя“ да се превърне в паметник на загиналите за политическа свобода на България. Още тогава в Старата църква са подредени, като в първа музейна експозиция, част от костите на избитите през Априлското въстание, тяхното оръжие и сечниците (дръвниците). В двора на църквата е скован малък дъсчен параклис с пирамидална форма, в който батачани палят свещи на задушница за упокой душите на загиналите близки родственици.

Може да се каже, че църквата „Св. Неделя“ в Батак е един от първите своеобразни музеи с музейна експозиция в българските земи, непосредствено след Пловдивския „Музей за старини“ от 1880г. в самото началото на музейното дело в свободна България.

През 1894 г. Осмото обикновено народно събрание гласува да бъде отпусната сумата от 30 000 златни лева – държавна помощ за строежа на новия Катедрален храм „Успение Богородично“, чиито основи са положени още през 1883 година. Това се случва почти веднага след решението старата Историческа църква да бъде обявена за „Паметник на Свободата“. От Русия са събрани и изпратени парична помощ, църковна утвар и богослужбни книги за бъдещия храм. Дарения се събират и от цяла България.

По инициатива на Поборническия комитет „4-ти май“ в Батак е учредено Благотворително дружество „Паметник Батак“, регистриран на **19 март 1910 г.** с основна цел: *„...събиране костите на **Баташките борци и мъченици за Българската свобода през 1876 година** и тяхното грижливо съхранение“*. Друга цел е да запазят старата черква „Св. Неделя“, като я превърнат в **мавзолей и място за поклонение**, която да възпитава младото поколение в дух на патриотизъм и родолюбие.

До изграждането на новия храм в Батак богослуженията се извършват в болницата, изградена от лейди Странгфорд, в която се лекуват оцелелите след Априлското въстание батачани. В нея освен всички църковни служби се съставят и издават официални документи – основно това са кръщелни свидетелства и свидетелства за бракосъчетания от този период. Всички бланки носят името на храм „Св. Неделя“. До самата сграда е изградена камбанария. Тази камбанария е копие на дървената камбанария намирала се в двора на Старата църква „Св. Неделя“, в ляво, до входа от запад. Запазената камбана от старата Историческа църква преседява на камбанарията пред импровизираната църква-болница до 1914 г., когато с решение на църковното

настоятелство при новия Катедрален храм-паметник „Успение Богородично“ (осветен през 1912г.) е пренесена в новата църква.

Ветераните – поборници и опълченци от Батак се обръщат с писмо-заявление на **01 юли 1914 г.** към Министъра на народното просвещение, в което настояват Историческата църква в Батак да бъде превърната в **държавен мавзолей**, защото „... там почиват костите **на мъчениците за свободата на целия български народ**“. По същото време и кмета на Батак Петър Балинов се обръща към същия министър с писмо, в което пише: „*Г-н Министре, като Българи и представители на повереното ни общинско управление, вменява ни се в свещен дълг да Ви помолим и ние от страна на Баташкото население да благоволите да се удовлетвори високо-благородното и патриотично искане не само от батачани, но и от целия български народ, като вземете под своя грижа [на държавата] старата църква „Св. Неделя“ и се превърне в един хубав и приличен мавзолей*“.

Исканията на батачани са на основание определението в законите, описващо кои недвижими паметници подлежат на одържавяване след Освобождението и представляват ценност за историята на България, регламентирано в: Закон за издирване на старините 1880г/чл.8/, закон за Старините 1911г/чл.25/.

На основание заповед на Министъра на просвещението от декември 1914г. и Закона за народната просвета от 1915 г., Историческата църква – костница в Батак е взета под грижата на „Военно-историческите къщи паметници и музей“ към Министерство на просвещението и е вписана по-късно в Националния регистър “Паметници на свободата”. В следващите години църквата-костница в Батак е натоварена с функцията да бъде военно-исторически храм-паметник **и по волята на батачани** поверен на грижата на държавата.

През месец юли 1915 г. Министъра на просвещението командирова до Батак, като част от научна експедиция, тогавашния директор на Народния археологически музей в София Богдан Филев. Той е натоварен със задачата да изготви доклад за състоянието на Историческата църква, който доклад е публикуван по-късно в „Археологически вестник“. Това е първата научна публикация описваща църквата-паметник.

След края на Първата световна война, през 1919г. е подновена кореспонденцията между кметството в Батак и Министерство на просвещението. Батачани припомнят, че към Старата им църква е поет ангажимент от държавата да се грижи за нея още преди да започне Първата световна война. Министъра на просвещението изпраща инспектора на Пловдивското учебно окръжие да извърши проверка на място в Батак и да докладва за състоянието на църквата-костница. В предписаното от инспектирания като приоритет се изисква да се извършат укрепителни дейности по храма и оформи прилежащото пространство, а по отношение на интериора „... в средата да се построи стъклен шкаф на пиедестал и там да се приберат онези черепи и кости, по които ясно личат следите на жестоката сеч. Там да се приберат и окървавените детски ризици и женски дрехи. Останалите черепи и кости, както и дървника, на който са изклани жертвите, да се поместят в др. стъклени шкафове край стените. Това да стане по-скоро, защото влагата разрушава силно костите и другите предмети и скоро от тях няма да остане нищо“.

На основание доклада на инспектора от Пловдив Министъра на просвещението пише до Министъра на общите сгради, пътища и благоустройство, че църквата „Св.Неделя“ „...един от паметниците на нашето политическо освобождение и с голямо военно-историческо значение...“ се намира под грижа на неговото ведомство и моли да бъде изпратен държавен архитект да прегледа и определи от какъв ремонт се нуждае обекта. В отговор на това писмо, през 1920 г. е изпратен Пловдивския окръжен инженер и е отпусната сумата от 3000 лв. за неотложен ремонт.

След 1922 г. грижата за костницата е поверена на читалище-паметник „4-ти май“ в Батак, като продължител на завещаното от Поборнико-опълченското дружество в Батак, което сдружение към онзи момент вече не съществува. Така е до 1940г., когато в Батак е изпратен за свещеник в Катедралния храм-паметник „Успение Богородично“ в Батак Борис Делев. По негова инициатива и чрез църковното настоятелство към храма е поискано от читалищното настоятелство в Батак да им бъде прехвърлено управлението и грижата за църквата-костница. С решение на читалищното настоятелство те се съгласяват управлението на имота да бъде предадено на църковното настоятелство с условие да им бъдат възстановени средствата вложени в поддръжката на костницата, което в последствие не е направено. Искането на читалищното ръководство е свързано с нуждата от средства за обзавеждане на новата читалищна сграда в Батак и закупуване на книги.

По инициатива на свещеник Делев е иницирана нова реставрация на Старата църква, като в поредица от писма до всички отговорни държавни институции, църковното настоятелство и новосформирания комитет по реставрацията към църковното настоятелство започва събирането на пари от дарения. Въпреки състоянието на война, в което се намира България от март 1940 г., държавата, в лицето на министрите на различните ведомства, в това число Негово Величество цар Борис III, изпращат значителни средства. За реставрационните дейности е разпоредено да се съобразят с предписаното от специалисти архитекти и музейни специалисти от Народния археологически музей. Междувременно събраната сума достига и надхвърля половин милион лева.

Въпреки предписанията от София местния свещеник си позволява своеволия, харчейки значителна сума от даренията за направа на скъпа мраморна олтарна преграда, луксозна изработка на икони и свещници. Построява нов параклис „Св.Неделя“ вкопан в земята в източния край на двора. Същия си позволява своеволно да премести гробовете на погребаните в двора на църквата-костница поборници-опълченци, без съгласието на родствениците на погребаните и без да информира за намеренията си баташката общественост. Местенето на гробовете на поборниците е в разрез с идеята на батачани да направят Старата църква място на поклонение за падалите за свободата на България. Стига се до опорочаване идеята за реставрация, съгласувана в началото и с Пловдивска митрополия в лицето на Митрополит Кирил, който в нарочно писмо до баташкия свещеник изрично напомня: *“Реставрирането ще трябва да се извърши по строго определен план със съдействието на компетентните музейни власти.”* Понеже това не се случва, Пловдивския Митрополит Кирил отново в бърза телеграма през септември 1941г. до свещеник Делев пише: *„Промени и реставрации извън оказаните от музея и архитектурните власти **ще бъдат най-голямото непоправимо зло с тежки последици**“*. Своеволията обаче продължават и принуждават батачани през 1943г. в писмо до Пловдивския митрополит да поискат отзоваването на свещеник Борис Делев от Батак, като заявяват: *„...Та това ли е неговата деятелност, да превърне един храм, който показваше целия ужас от турската варварщина в един модерен параклис-музей с разните му мраморни гробници и свещници, от които се прави ч у д н а д а л а в е р а. Ако той разбираше от археология [история] не би посмял да оскверни този **възторжен паметник на свободата**, а само щеше да подсили основите и да направи един дренаж отдолу под основите, всичко друго трябваше да си остане [в автентичния си вид].“*

Знайте, че сега времената не са такива, за разправиш, обаче след войната [Втората световна] ще бъде възбуден процес, от който виновния за заличаването на тази историческа редност [автентичен вид от 1876 г.] ще получи своето наказание. Това е срам и позор и за тези, които го държат [поддържат (поп Делев)]“.

Свещеник Делев не стига до съда, защото сам слага край на живота си през месец септември 1944 година по неизвестни за обществото причини.

При последвалата смяна на политическата система на управление на България след 1945г., опазването и изследването на културно-историческите паметници остава като приоритет и за следващите българските правителства. Понятието „държавно“ и „народно“ се припокриват. „Народна власт“ и „държавна власт“ се отъждествяват. „Народна собственост“ и „държавна собственост“ се припокриват като понятие.

През **1951г. с 1608-мо Постановление на Министерския съвет от 30.12.1951г.** на Комитета за наука изкуство и култура, публикувано на 22.01.1952г. в „Известия“ /сега Държавен вестник/ на Президиума на Народното събрание, с което Министерския съвет постановява: „ОБЯВЯВА ЗА ОБЩОНАРОДНО ДОСТОЯНИЕ /в превод от руски - национална, публична, общонародна, държавна собственост/ И СЕ ПОСТАВЯТ ПОД ЗАЩИТА НА ДЪРЖАВАТА...“ всички исторически обекти (вкл. храмове-мавзолеи и костници) свързани с освободителните борби на българския народ за политическа свобода. Държавата, която представлява Народната власт е обявена за собственик на Историческата църква-костница в Батак. С това постановление се одържавяват всички музейни и читалищни сбирки на територията на България. В следствие НЯМА свидетелство или АКТ за раздържавяване на църква-костница в Батак. Напротив, действията доказват Държавната Собственост на обекта. Държавата обгрижва и финансира дейностите по поддръжка, опазване и консервация на обекта.

През 1954/5г. със Заповед на Министъра на Културата Рубен Аврам Леви е разпоредено създаването на държавен музей в Батак, а относно църквата-костница да се пристъпи към нейното ново музейно оформяне. Отдел „Култура“, към Околийския народен съвет, още през същата година отделя средства от бюджета си за възстановяване на електричеството до костницата, закупуване на музейни витрини и др. Следващата 1956г., месец май, в Батак е открит музей с църква-костница по случай 80 г. от Априлското въстание. Министерството на Културата поема грижата костите да се преместят в специален саркофаг, да се запазят кървавите петна, опушените стени, следите от куршуми и обгорели греди.

В периода 1962-1963г. е проведен национален конкурс и одобрен проект за центъра на гр.Батак /архитект на проекта е Светла Статкова/, според който действащия до момента Музей църква-костница „Св.Неделя“ става част от Мемориалния ансамбъл в памет на събитията от Априлското въстание и Баташкото клане и заедно с Етнографската къща и новопроектирания музей оформя музеен комплекс, който има научно-образователни цели от общонационално значение и съставлява важна част от държавната политика за възпитание в дух на патриотизъм. От последвалите реставрационни действия на НИПК, от интериора на костницата са премахнати всички превнесени мраморни облицовки през годините и обекта е преведен във видът си от 1876г. На първоначалните си места са възстановени гробовете на поборниците-опълченци в двора на църквата, възстановена е и оригиналната ограда. Обектите са открити тържествено през 1976 година.

През 1967г. са положени грижи за костите на загиналите Априлци през 1876г. от екип от антрополози с ръководител д-р Петър Боев-антрополог и проф. Михаил Цировски. Те обследват костите останали от Баташкото Клане в двора на Историческата църква „Св.Неделя“, консервират ги, анализират ги и систематизират проучванията си в записки, като същите са издадени на български и преведени на полски и френски език. Преди това около две трети от костите инвентирани в Основния Музеен Фонд на ИМ Батак са открити в периода 1965г-1966г, под земната кора, по време на редовни теренни проучвания в Историческата църква „Св.Неделя“ за целите на интегрираната консервация /чл.147 ал.5 от ЗКН/, и по силата на чл.2а от ЗКН представляват

археологически обекти (антропологичен материал) - Публична Държавна Собственост. Останалата част от костите са тези, които батачани събират в и успяват да съхранят веднага след завръщането си в разрушения Батак след дадената Амнистия. Същите представляват Първоначалната музейна експозиция, оформена съгласно „Временните Наредби“ от 1883г. и „Закона за Издирване на Старините“ от 1890г. За количеството и вида им към онзи период съдим по снимковия материал от 1880, 1906 и 1910 години. Част от костите-/около 1/3/ от тази Първоначална Музейна Експозиция след Освобождението постъпват в музейната експозиция при откриването на „Исторически Музей с църква-костница“ през 1956г., а друга, не, поради естественото им разрушаване, заради липсата на консервационни дейности през годините.

През 1975г. НИПК декларира църквата-костница, като културно-художествен паметник на културата; през 1977г., в бр. 52 на ДВ, Историческата Църква-Костница в Батак е обявена за Културен Паметник от Национално значение в чест на 100 годишнината от Априлското въстание; 1978г. – официално е открит новия център на гр. Батак, в чийто ансамбъл е включена и Историческата църква-костница.

С демократичните промени след 1989г. няма действие от страна на Държавата, с което да е обявено раздържавяване на църква-костница и музей „Св.Неделя“ в Батак.

През периода 2002-2008 г. са извършени консервационни работи по стенописната украса на стената с Патронната ниша в притвора на църквата-музей, финансирани от Министерство на културата и Община Батак. Извършен е и ремонт на покрива по държавна задача.

На **17 май 2006г.** Българската Старостилна православна църква канонизира за светци Баташките мъченици. Канонизацията е предхождана от изследване, публикувано в специална книга „По дирите на Българските мъченици“, където инок Евтимий прави „опит за осмисляне на българското новомъченичество“ от 1876г., подтикнат от родолюбиви чувства. Кулминацията на това историческо изследване в православния му аспект е канонизацията на Баташките мъченици, загинали за вяра и род.

На **3 април 2011г.** и Българската Православна Църква канонизира Баташките новомъченици, като акт на признателност за саможертвата на батачани отдала живота си за Свободата на отечеството си и най-последно, че те не предават православната си вяра пред силата на ятагана, като я считат за символ на българщината в годините на османска власт. На 16-17 май 2011 г. в Историческата църква – музей се извършва прославление на Баташките новомъченици и според канона на православната църква започва отслужване на Божествена света литургия. Направени са нужните промени за вписване на събитието в православните календари на православните църкви. Предвид голямото количество на костите, Пловдивска митрополия излиза на първо място сред православните народи по притежание на свети мощи!

Действително, костите на 5000-те Баташките мъченици извършиха едно голямо ЧУДО още през 1876 година. Те разтърсиха с необяснима сила световната съвест и предизвикаха провеждането на Цариградската конференция на великите сили, последвана от Руско-турската освободителна война! Тази жертва на батачани за освобождение на отечеството си България, бе призната от българската и европейска общественост още в ония години. Не бива да забравяме думите на **Захари Стоянов** за Батак: „*В основата на българския престол, на българската свобода най-първо място ще да заемат не костите на безчувствения богаташ, не мощите на светия владика и пр., но крехките черепи на твоите едногодишни пеленачета. Почернелите стени на твоята скромна черковица и училище, които са напоени с кръв чак до основите си, са много по-исторически, отколкото грамадните паметници.*“

Междувременно под натиска на Пловдивския митрополит Николай, общинското ръководство в Батак започва процедура по незаконна промяна на собствеността и

статута на църквата-костницата и музей, като обявяват промяна от публична в частна общинска собственост. Ползвайки канонизацията за параван, Митрополията цели да придобие имота заедно с костите-мощи с комерсиална цел, защото това е един от най-посещаваните туристически обекти в България и предполага значителни приходи в частна полза. Прави впечатление, че след канонизацията на Баташките мъченици от страна на Старостилци през 2006г., че те не предявяват претенции нито към костите-мощи, нито са имали каквито и да е аспирации към църквата-костница като имот.

Имот „Историческа църква“ по плана на Батак е архитектурен и исторически обект, недвижима културна ценност от Национално значение. Без да бъде потърсен обществен консенсус и в разрез с българското законодателство, костницата е обявена от Пловдивския митрополит и за действащ храм, като за оправдание на това отново се посочва канонизацията. Започват своеволни промени от страна на митрополията в интериора на костницата-музей преди още да са станали факт промените по собствеността и въпреки изричните предписания на Министерство на културата, че статута на това сакрално място не следва да бъде променян. Действията на митрополията странно напомнят действията и отношението към храма-костница на свещеник Б. Делев от 40-те год. на 20 век. Българската общественост е в невидение за случващото се зад паравана Канонизация. Пловдивския митрополит Николай в изявление за в. „Труд“ от 12 май 2011г. заявява: „*Не съм съгласен с тази порочна практика за насърчаване на патриотизма и родолюбието*“, визирайки Историческата църква и показвайки с тези думи незачитане волята на оцелелите батачани от 1876г. да я обявят за „Паметник на свободата“. Митрополита твърди още, че статута на църквата-костница и музей е „*комунистическа измислица*“!? В отговор на писмо на ИМ-Батак до митрополията, те писмено им забраняват да ползват изображението на Старата църква върху собствения им служебен печат и сувенирите, като митрополията се позовава на права върху това изображение. От този момент нататък, съмненията, че е в ход продължение на проекта на Мартина Балева с цел обезличаване на българския дух и история, но в много по изтънчен вид – зад маската на православието, стават основателни!

В писмо от 3 май 2011г., до отговорните институции в София и Батак, началника на НИИИИ към МК дава ясно становище, че във връзка с канонизацията е допустимо **„...еднократно извършване на литургия, като не следва да бъдат правени намеси в интериора на историческата църква и съществуващия саркофаг“**. В становището на НИИИИ пише още, че „...**черквата-костница „Св.Неделя“ трябва да остане паметник-мавзолей на загиналите за свободата на България жители на Батак, каквото е било желанието на батачани още след 1878г.**“.

На 03.08.2011 г. историческата църква-костница и музей „Света Неделя“, в нарушение на законите на страната, заедно с костите-мощи на Баташките мъченици и дръвниците – движими културни ценности – публична собственост според ЗКН, са „дарени“ официално от Община Батак на Пловдивска митрополия. Повечето батачани са изненадани от действията на Общината и се обявяват категорично против църквата-музей „Света Неделя“ да се превърща в действащ храм. Счетено е като нередност да се погават моралните норми и волята на техните предци при наличието на Катедрален храм-паметник на метри от Старата църква, който е построен, за да напомня, както за героизма на загиналите за свобода, но и за тържеството на православието ни вяра.

В нарочна подписка до отговорните държавни институции, по-голямата част от батачани настояват храм „Св.Неделя“ да остане в автентичния си вид със статут на църква-костница и музей. В Батак е сформиран е комитет, който през месец март 2012г. прераства в сдружение КИД „Будител“, като една от целите му е опазване на недвижимата културна ценност. Дружеството извършва задълбочена научно-

изследователска дейност за съхранение на историята и националната ни памет. Според тях църквата е подарена незаконно, **без допитване до върховния собственик – българския народ**, предвид, че и по закон имота е публичната собственост и цели 135 години не променя своето предназначение и обществена значимост. За незаконното присвояване на **публичната общонародна собственост** и промяна предназначението на храма са сезирани компетентните органи. Проверката по казуса не е приключила.

Междувременно с декларации и позиции за запазване на автентичния вид и музеен статут на църква-костница „Св.Неделя“ излизат важни институции, като: Становище на Министерство на културата от 04. 04. 2012г., ПП ВМРО, НС на Института за Исторически Изследвания при БАН, Гражданско сдружение „Сила“ гр. Пазарджик с протестно писмо-сигнал за мухлясането на Костите на героите Априлци от 1876г. след умиването им с вино и масло предшествашо канонизацията, световна неправителствена организация – БНК на ИКОМОС работеща с ЮНЕСКО, Камара на Архитектите, сдружение кръг „Будител“, сдружение „Архитектурно Наследство“, Декларация на МПО „Пирин“ – Чикаго до Президента на Р България, Академичния съвет на Университет по Архитектура Строителство и Геодезия- София, Граждански подписки от цялата страна и много др..

В изказвания на политици, учени и общественици се заявява, че Историческата църква в Батак не принадлежи нито на кмет, нито на поп, а на потомците на Макгахан и Скайрлер, на Гладстон и Робърт Джаспър, Достоевски и Тургенев, на Виктор Юго и Жирарден, на участниците в протестите в цяла Европа в защита на българския народ, избиван и поробван, защото поиска да бъде свободен! Не случайно дългогодишния кмет на Батак Трендафил Керелов, църковен и училищен настоятел, член на революционния комитет, преди да бъде набит на кол и изгорен жив през 1876г. от башибозуците, се обръща към изплашените жени и деца с думите: *„Чеда мои, смъртта за свободата на Отечеството е свято причастие. Няма страшна смърт, страшно е робството.“*

Страшни и пророчески звучат думите на поборниците от Батак, публикувани във в. „Родолубец“, бр.1/1906г.: *„Елате, например в Батак, и вижте паметната църква „Св.Неделя“, обагрена [и] почернела вече от ония кърве и огньове, и заобиколена със същите грамаде черепе, пробити на решето и дялкани като лебеница с ятагане; [кости] от ръце, нозе, ребра и др., и цялата тая историческа гробница, наместо да се запази като паметник за стотици хиляди години, тя е като за една жестока подигравка на младото поколение.“*

В заключение припомним, че държавната политика на 86-те български правителства от Освобождението до ден днешен, която политика в продължение на 136г. винаги е била за съхранение на българския дух чрез запазване на автентичния вид на Историческата църква-костница в Батак и историческите доказателства за извършеното през 1876г. клане, спомагат за формиране на националното ни самосъзнание в изпълнение заветите на Левски.¹

¹ За изследването са ползвани а.е. от фондовете на ЦДА София, ТД на ДА Пазарджик, НБ „Иван Вазов“ Пловдив и ИМ Батак. Благодарности към членовете и сътрудниците на КИД „Будител“ Батак, спомогнали това историческо изследване да бъде написано и представено пред широката общественост.